

.....

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

.....

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.3>

С. О. Поляруш-Сафроненко

кандидат юридичних наук,
доцент секції цивільно-правових дисциплін
кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «Крок»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИМИ ДОГОВОРАМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

У статті досліджується правове регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди. Проблема нормативного правового регулювання міжнародними договорами права особи на відшкодування матеріальної і моральної шкоди досліджувалася вченими загальної теорії держави і права, галузевих та міжгалузевих юридичних наук тощо. Серед дослідників названої проблематики такі науковці: С.О. Баран, М.І. Кагадій, О.М. Капля, А.М. Колодій, І.А. Коваленко, О.О. Лов'як та інші. Метою дослідження є правове регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди.

Для досягнення названої мети слід вирішити такі завдання: а) сформулювати ознаки і визначити поняття правового регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди; б) дослідити окремі універсальні і регіональні міжнародні договори, що регулюють право особи на відшкодування шкоди; в) запропонувати висновки і рекомендації.

До ознак правового регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди слід віднести такі: а) систему універсальних і регіональних міжнародних договорів; б) шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб піз час здійснення ними своїх повноважень, та інші види шкоди, що підлягають відшкодуванню; в) розмежування матеріальної та моральної шкоди; г) відшкодування шкоди за кошти держави чи органів місцевого самоврядування та з інших джерел осіб чи організацій, що завдали шкоду.

Правове регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди – це система універсальних і регіональних міжнародних договорів, що закріплює відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів держави, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень, та інших видів шкоди, що підлягають відшкодуванню за кошт держави чи органів місцевого самоврядування та з інших джерел осіб чи організацій, що завдали шкоду.

Ключові слова: міжнародні договори, конституційне право особи на відшкодування шкоди, ознаки правового регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди.

Постановка проблеми. Потреба міжнародного регулювання права особи на відшкодування шкоди підкреслює його

значущість і міжнародний характер. На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема реалізації прав і свобод людини є однією з найактуальніших.

У цьому напрямі прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів, котрі визначають людину найвищою соціальною цінністю суспільства, а належна реалізація названих прав і свобод є головним обов'язком демократичної держави.

Мета статті. Проблема правового регулювання конституційного права особи на відшкодування шкоди досліджується на міжнародному і внутрішньому національному рівнях. Є праці авторів щодо правового регулювання названого конституційного права нормами міжнародного та внутрішнього національного права. Серед них – аукові дослідження таких учених, як: С.О. Баран, М.І. Кагадій, О.М. Капля, А.М. Колодій, І.А. Коваленко, О.О. Лов'як, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, В.Л. Федоренко, М.І. Хавронюк, А.І. Хальота та інші. Правове регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди самостійно в Україні ще не досліджувалося та потребує такого дослідження. Для досягнення названої мети слід вирішити такі завдання: а) сформулювати ознаки і запропонувати визначення правового регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди; б) дослідити окремі універсальні та регіональні міжнародні договори, що регулюють право особи на відшкодування шкоди; в) запропонувати висновки і рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання міжнародними договорами названого права особи.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди характеризується певними ознаками. На нашу думку, до них слід віднести такі: а) систему універсальних і регіональних міжнародних договорів; б) шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень, та інші види шкоди, що підлягають відшкодуванню; в) розмежування матеріальної та моральної шкоди; г) відшкодування шкоди за кошт держави

чи органів місцевого самоврядування та з інших джерел осіб чи організацій, що завдали шкоду.

Міжнародні договори, в яких закріплюється діяльність органів держави і місцевого самоврядування щодо відшкодування шкоди, мають особливу систему. Наприклад, В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко підкреслюють, що міжнародні спеціальні правові гарантії прав людини й громадянина слід розмежовувати на нормативні та інституційні. Нормативні міжнародні гарантії прав і свобод людини й громадянина представлені системою міжнародних договорів, угод і рамкових конвенцій у сфері основних прав і свобод людини й громадянина, включно з конституційним правом на відшкодування шкоди (ст. 56 Конституції України). До основних міжнародних актів у цій сфері вони відносять Загальну декларацію прав людини 1948 р., Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенцію про охорону культурної і природної спадщини 1972 р. та низку інших. Інституційні міжнародні гарантії представлені системою міжнародних установ і організацій, уповноважених здійснювати судовий і позасудовий захист основних прав і свобод людини й громадянина [1, с. 142–143]. С.О. Баран наголошує на тому, що не дарма в Преамбулі до «Загальної Декларації прав людини» від 10 грудня 1948 р. закріплюється положення про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невіддільних їхніх прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Преамбула до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права проголошує, що всі права людини «впливають із властивої людській особі гідності». Названі приклади свідчать про міжнародні нормативні джерела конституційного права на відшкодування шкоди універсального характеру [2]. Крім універсальних міжнародних актів, що закріплюють право на відшкодування шкоди, окремі положення її відшкодування містяться в регіональних (європейських) джерелах. Наприклад, «Європейська конвенція з відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких

злочинів» від 24 листопада 1983 р. закріплює, що держави-учасниці Ради Європи, які підписали конвенцію, погодилися на те, що, коли відшкодування шкоди не може бути забезпечене з інших джерел, держава має взяти на себе обов'язок відшкодувати шкоду особам: а) яким унаслідок навмисних насильницьких злочинів була завдана значна шкода фізичному стану чи здоров'ю; б) які перебували на утриманні осіб, що загинули внаслідок такого злочину. Серед таких випадків відшкодування шкоди і в тому разі, коли злочинець не може бути підданий судовому переслідуванню і покаранню (ст. 2). Відповідно до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ст. 50), якщо Суд встановлює, що рішення чи захід юридичного або будь-якого іншого органу Високої Договірної Сторони повністю або частково суперечать зобов'язанням за Конвенцією, а також якщо внутрішнє законодавство Сторони передбачає лише часткову компенсацію за наслідки такого рішення чи заходу, Суд у разі необхідності ухвалює рішення про справедливе відшкодування завданих збитків стороні, що постраждала [3].

Отже, міжнародні нормативні стандарти конституційного права на відшкодування завданої людині й громадянину шкоди містяться в універсальних і регіональних міжнародних договорах. Їх імплементація в законодавство України потребує прийняття законів та підзаконних нормативно-правових актів.

На думку І.А. Коваленка, одним із найважливіших практичних питань співвідношення міжнародного і національного права є питання про порядок виконання державою міжнародних договорів. Національне право виступає основним інструментом імплементації норм міжнародного права, що відбувається шляхом рецепції національним правом правил міжнародних договорів [4, с. 114–115].

А.М. Колодій та А.Ю. Олійник досліджують міжнародні універсальні і регіональні форуми з прав людини, які забезпечують їх реалізацію, включно з конституційним правом особи на відшкодування шкоди. Серед міжнародних універсальних форумів вони виділяють такі: 1) Організацію Об'єднаних Націй (ООН) та її органи:

а) Генеральну Асамблею ООН (ГА); б) спеціальні комітети: з деколонізації, проти апартеїду, з розслідування практики Ізраїлю, що зачіпає права населення окупованих територій; в) Міжнародну раду з прав людини (МРПЛ); г) Верховного Комісара ООН з питань біженців (ВКБ); г) Економічну та соціальну раду (ЕСР); д) комісії: із статусу жінок, із соціального розвитку, із запобігання та контролю злочинності, зі свободи асоціацій; е) комітети: з наркотичних речовин, із знищення расової дискримінації; з прав людини, із знищення дискримінації жінок, з економічних, соціальних і культурних прав; є) Підкомісію із запобігання дискримінації та захисту меншин; ж) спеціальних доповідачів: у Чилі тощо, з групових і довільних страт, з тортур, із знищення всіх форм релігійної нетерпимості; з) робочу групу з примусових і недобровільних зникнень; і) Спеціального представника Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй; і) центри: соціального розвитку та гуманітарних прав, прав людини; 2) Міжнародну організацію праці (МОП); а) Міжнародну конференцію праці; 3) Освітню, наукову та культурну організацію (ЮНЕСКО); 4) Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ); Всесвітню медичну асоціацію (ВМА); 5) Всесвітню організацію туризму (ВОТ); 6) Харчову та сільськогосподарську організацію Організації Об'єднаних Націй; 7) Фундацію життєвого середовища та людських поселень Організації Об'єднаних Націй. Інші міжнародні форуми: а) Міжнародну конфедерацію вільних профспілок; б) Міжнародну амністію; в) Міжнародну комісію юристів; г) Міжнародну конференцію Червоного Хреста; г) Міжнародний комітет Червоного Хреста; д) Дипломатичну конференцію з утвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права збройних конфліктів. Серед регіональних форумів, що забезпечують реалізацію права людини на відшкодування шкоди, вони виділяють такі: 1) Раду Європи: а) Комітет міністрів; б) Заступників міністрів; в) Парламентську Асамблею; г) Європейську комісію прав людини; г) Комітет незалежних експертів; д) Урядовий соціальний комітет; 2) Європейський

Союз та Європейське політичне співробітництво (ЄС/ЄПС): а) Європейську Раду; б) Раду міністрів; в) Європейський Парламент; г) Європейську комісію (Комісію Європейського Союзу); ґ) Економічний та соціальний комітет; д) Суд Європейського Союзу; е) Фонд європейського розвитку; 3) Конференцію з безпеки та співробітництва в Європі (КБСЕ): а) Засідання експертів із прав людини; б) Засідання експертів із людських контактів; в) Культурний форум; 4) Інші форуми: а) Організацію американських штатів; б) Міжамериканську комісію прав людини; в) Міжамериканський суд прав людини; г) Організацію Африканської Єдності; ґ) Африканську комісію прав людини та народів тощо [5, с. 234–237].

Отже, міжнародні форуми прав людини – як універсальні, так і регіональні – здійснюють впровадження стандартів прав і свобод людини, нагляд за їхнім додержанням державами-учасницями, забезпечують реалізацію тематики свобод людини, включно з правом особи на відшкодування шкоди.

П.М. Рабінович і М.І. Хавронюк, досліджуючи юридичні гарантії реалізації прав і свобод особи, міжнародно-правові гарантії розглядають як встановлені чинними міжнародними договорами і поділяють їх на матеріальні, процесуальні та організаційні. На їхню думку, право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди виникає за наявності двох умов: 1) рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, що спричинили шкоду, були незаконними; 2) шкода була заподіяна під час здійснення ними своїх повноважень. Загальні підстави і порядок відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди визначаються ЦК України (гл. 82) [6, с. 250, 256].

Отже, на думку П.М. Рабіновича та М.І. Хавронюка, конституційне право особи на відшкодування шкоди може розглядатися як гарантія реалізації всіх інших прав і свобод людини й громадянина. Міжнародно-правові гарантії реалізації конституційного прав особи на відшкодування шкоди розглядають як такі,

що встановлені чинними міжнародними договорами, і поділяють їх на матеріальні, процесуальні та організаційні.

Думку П.М. Рабіновича та М.І. Хавронюка поділяє і А.І. Хальота, підкреслюючи той факт, що особливе місце в механізмі реалізації прав людини посідають права-гарантії, які ним виділяються як конституційні особисті права і свободи людини та громадянина. Він відносить до групи конституційних особистих прав і свобод конституційні можливості, що закріплюються ст. ст. 55–57, 59, 60, 62, 63 Конституції України. Ст. 56 названої Конституції закріплює право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної державними органами, органами місцевого самоврядування та їхніми посадовими і службовими особами. На його думку, конституційне право на відшкодування шкоди виступає як вид і міра можливої поведінки, так і умова чи засіб реалізації всіх інших конституційних прав людини й громадянина [7, с. 69–73].

Отже, А.І. Хальота поділяє позицію тих авторів, які вважають, що право особи на відшкодування шкоди може бути реалізоване як вид і міра правомірної поведінки особи щодо поновлення порушеного права, так і умова та засіб забезпечення реалізації інших конституційних прав і свобод як усередині національної правової системи, так і на міжнародному рівні.

Важливою ознакою імплементації міжнародних договорів у процесі правового регулювання конституційного права особи на відшкодування шкоди є розуміння видів органів, що її заподіяли. Наприклад, О.О. Лов'як, досліджуючи імплементацію норм міжнародних договорів у національне законодавство щодо відшкодування шкоди за нормами цивільного права, виділяє декілька груп зобов'язань із відшкодування такої шкоди: 1) завданої працівником юридичної або фізичної особи, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування чи їхніми посадовими особами; 2) завданої незаконними діями правоохоронних органів; 3) завданої малолітніми, неповнолітніми, недієздатними й особами, які не усвідомлюють значення своїх дій та (або)

не можуть керувати ними; 4) завданої джерелом підвищеної небезпеки; 5) завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) [8, с. 172].

Отже, міжнародні норми містяться в міжнародних договорах і регулюють та охороняють конституційне право на відшкодування завданої особі шкоди. Їх імплементація в законодавство України потребує прийняття нових законів і підзаконних нормативно-правових актів, внесення змін до чинних.

А.Ю. Олійник, досліджуючи юридичні гарантії прав людини, підкреслює, що міжнародні договори (універсальні і регіональні) згоду на обов'язковість яких відповідно до ст. 9 Конституції надала Верховна Рада України, діють поряд із законодавством України і регулюють відшкодування шкоди за кошт держави чи органів місцевого самоврядування [9, с. 101–118].

Отже, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України й імплементуються в національне законодавство, що регулює відшкодування матеріальної та моральної шкоди особі.

Як уже зазначалося, міжнародні договори, що регулюють здійснення конституційного права особи на відшкодування шкоди, є універсальними і регіональними. Загальна декларація прав людини 1948 р. як універсальний договір закріплює, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав і свобод, наданих їй конституцією або законом (ст. 8). Конституція України 1996 р. закріплює право кожного на відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ст. 56). Декларація закріплює право кожного на такий міжнародний порядок, за якого закріплені в ній права і свободи можуть бути повністю здійснені [10, с. 10, 12]. Звід принципів захисту всіх осіб, що затримувалися чи заарештовувалися в якій би то не було формі, від 9 грудня 1988 р. закріплює норму, відповідно до якої шкода, що була спричинена внаслідок дій чи недоліків державною посадовою особою під час порушення прав затриманого (заарештованого) під-

лягає відшкодуванню за нормами внутрішнього національного законодавства (ст. 35) [10, с. 34].

До регіональних міжнародних договорів, що імплементовані в національне законодавство України, належить Європейська конвенція з прав людини 1950 р. У конвенції закріплюється норма про те, що кожна людина, яка стала жертвою незаконного арешту або затримання, має право вимагати відшкодування їй заподіяної такими діями шкоди (ст. 5) [10, с. 240]. 14 вересня 1963 р. в Страсбурзі було підписано протокол № 4, який гарантує деякі права і свободи, непередбачені Конвенцією і Першим протоколом до неї. Пропонуємо прийняття протоколу до Європейської конвенції з прав людини, в якому встановити додатково норми щодо захисту прав і свобод особи під час реалізації права на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав і свобод, наданих їй конституцією або законом [10].

Отже, удосконалення правового регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди може мати місце в процесі деталізації окремих положень ст. 8 Загальної декларації прав людини 1948 р. з метою доповнення Європейської конвенції з прав людини 1950 р.

Висновки і пропозиції. Правове регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди – це система універсальних і регіональних міжнародних договорів, що закріплює порядок відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів держави, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень, та інших видів шкоди, що підлягають відшкодуванню за кошт держави чи органів місцевого самоврядування з інших джерел осіб чи організацій, що завдали шкоду.

Запропоновано висновки та рекомендації правового регулювання міжнародними договорами конституційного права особи на відшкодування шкоди щодо вдосконалення чинних міжнародних норм.

Список використаної літератури:

1. Конституційне право України : підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко / за заг. ред. В.Ф. Погорілко. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2007. 344 с.
2. Баран С.О. Конституційне право людини і громадянина на відшкодування шкоди та його забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Національній академії внутрішніх справ, 2013. 194 с.
3. Международная защита прав и свобод человека : сборник документов. Москва : Юридическая литература, 1996. 672 с.
4. Коваленко І.А. Імплементція як спосіб виконання міжнародно-правових зобов'язань держави. *Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин* : Міжн. наук.-практ. конф., м. Харків, 4–5 жовтня 2019 р. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 114–116.
5. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
6. Права людини і громадянина : навч. посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
7. Права та свободи людини: Проблеми теорії, методології та практики (до 65-річчя проф. А.Ю. Олійника) / В.О. Боняк, О.Б. Горова, А.В. Самотуга та ін.; за ред. канд. юрид. наук, доц. В.О. Боняк. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. 248 с.
8. Цивільно-правове забезпечення відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами / за заг. ред. С.М. Гусарова ; Кагадій М.І., Капля О.М., Лов'як О.О. Київ : СПД Моляр С.В., 2010. 206 с.
9. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні : монографія. Київ : КНУТД, 2018. 371 с.
10. Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. Київ : Сфера, 2002. 413 с.

Polarush-Safronenko S. Legal regulation of international treaties on a person's constitutional right to compensation

The article examines the legal regulation of international treaties of a person's constitutional right to damages. The problem of normative legal regulation of international treaties of the right of a person to compensation for material and moral damages was investigated by scientists of general theory of state and law, sectoral and inter-branch legal sciences, etc. Among the researchers of the mentioned problems scientific researches: S.O. Baran, M.I. Kagadiy, O.M. Kaplya, A.M. Kolodiy, I.A. Kovalenko, O.O. Lovech et al. The purpose of the study is to regulate internationally the treaties of a person's constitutional right to compensation.

In order to achieve this goal, the following tasks should be solved: a) to formulate the signs and define the concept of legal regulation by international treaties of a person's constitutional right to compensation for harm; b) explore individual universal and regional international treaties governing a person's right to compensation; c) to offer conclusions and recommendations.

The signs of legal regulation of international treaties of a person's constitutional right to compensation for damages include: a) a system of universal and regional international treaties; b) damage caused by unlawful decisions, actions or omissions of state authorities, local self-government bodies, their officials and officials in the exercise of their powers and other types of damages to be compensated; c) the distinction between material and non-pecuniary damage; d) compensation for damage at the expense of the state or local self-government bodies and from other sources of the persons or organizations that caused the damage.

Legal regulation of international treaties of a person's constitutional right to compensation for damages is a system of universal and regional international treaties, which secures compensation for material and moral damages caused by illegal decisions, acts or omissions of state bodies, local self-government bodies, their officials and officials in the exercise of their powers and other types of damages to be compensated by the state or local self-government bodies and from other sources of persons or organizations, of the damage caused.

Key words: *international treaties, constitutional right of a person to indemnification, signs of legal regulation of international treaties of a person's constitutional right to indemnification.*